

סקירת ספרים

המנהיג והתקשורת – דוד בן-גוריון והמאבק על המרחב הציבורי 1948-1963

רפי מן, תל אביב: עם עובד, 2012, 428 עמודים

אורן מאירס*

ראש ממשלה חזק, לכאורה בלתי מנוצח; כלי תקשורת מרכזי הסר למרותו הישירה של ראש הממשלה; כלי תקשורת נוספים החוששים לצאת נגד ראש הממשלה בשל תערובת של שיקולים פוליטיים וכלכליים; עיתונאים המעורבים עד צוואר בתככים הפוליטיים ומשרתים כמעט בגלוי את הבכיר הביטחוני או הפוליטי "שלהם", שהוא גם (במקרה, כמובן) המדליף המזין את דיווחיהם. נשמע מוכר? ספרו המרתק של רפי מן, כמשתמע מכותרתו, עוסק בממשק שבין הזירות הפוליטית והתקשורתית בשנים הראשונות לקיום המדינה. ואולם המצבים והתהליכים שמן מתאר – בהתאמת שם המנהיג, שמות העיתונאים ושמות חלק מכלי התקשורת – נשמעים מוכרים להפליא לכל מי שעוקב אחר יחסיהן של המערכת הפוליטית ושל התקשורת בישראל של 2013. אחרי יותר משישים שנות קוממיות נדמה לעתים שבכל הנוגע לזירה הזאת, המרחק בין בן-גוריון לביבי מעולם לא היה קצר יותר.

אלא שכאן בדיוק מתעקש מן לגוון את התמונה החד-גונית: כשם שיחסי הממסד הפוליטי והתקשורת בישראל 2013 מורכבים יותר ומונוליטיים פחות ממה שעלול להצטייר במבט ראשון (או לפחות מעל דפי "ישראל היום"), כך גם בעשורים הראשונים לקיום המדינה הייתה תמונת מערך היחסים התקשורתית-פוליטי מורכבת ורווית ניואנסים. במאמר שהתפרסם בגיליון הראשון של כתב

* ד"ר אורן מאירס (omeyers@com.haifa.ac.il) הוא מרצה בכיר בחוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה.

העת *Journalism History* ביקש גיימס קארי להגדיר את החזון המחקרי הראוי לשרה הדיסטוריה של העיתונות:

כשאנו חוקרים את ההיסטוריה של העיתונות, אנו חוקרים, ביסודו של דבר, את האופן שבו אנשים בעבר תפסו את המציאות. אנו חוקרים את נקודת המפגש שבין סגנון עיתונאי ואוצר מילים, מערכות מובנות של משמעותיות וקני מידה לתפיסת המציאות, שהיו משותפים לכותב ולקהל. אנו מבקשים לחשוף טפח אחד מן ההיסטוריה של המודעות (p. 5, Carey, 1974).

בחלקים הטובים ביותר של הספר מצליח מן לעמוד בקני המידה המחקריים השאפתניים שקבע קארי: מי שיקרא את הספר יוכל להבין את האופן שבו פוליטיקאים ישראליים, ובעיקר דוד בן-גוריון ועיתונאים ישראליים, הבנו במשותף, תוך כרי משא ומתן מתמיד ביניהם ותוך כרי דיאלוג עם קהילות של צרכני תקשורת, את המציאות הסמלית הדומיננטית בחברה הישראלית של העשורים הראשונים לקיום המדינה. זהו הישג מרשים, במיוחד לנוכח העובדה שהספר אינו מתמקד בניתוח טקסטים עיתונאיים. יש בספר כמובן אופקים רבים של כתבות ומאמרים שהופיעו בעיתונות, ואולם עיקר כוחו וייחודיותו טמונים בחקר מוסד ורגולציה של אחורי הקלעים דווקא: מפוי האופן שבו ניהל בן-גוריון את מדיניות התקשורת שלו אל מול תגובותיהם ויזומותיהם של עיתונאי התקופה.

הפרק הראשון של הספר מתאר את תפקידיה המרכזי של העיתונות בהיסטוריה של התנועה הציונית ואת פעילותו העיתונאית המוקדמת של בן-גוריון. ארבעת הפרקים הבאים מנתחים את מערך היחסים בין בן-גוריון ובין מגוון כלי תקשורת שפעלו בעשורים הראשונים לקיום המדינה: עיתונים מפלגתיים ופריים, שבועונים, ירחונים ורבעונים ושתי תחנות הרדיו: קול ישראל וגלי צה"ל. הפרק השישי, הנרחב, מנתח את יחסי הגומלין בין ראש הממשלה ובין כלי התקשורת הישראליים, תוך כרי עיגון הריון כשורת מקרי מבחן מרכזיים, שביניהם הטבעת ה"אלטלנה", הסכם השילומים, המחלוקת על אודות היקף העלייה ועוד. שמונת הפרקים הבאים מתמקדים במדיניותו של בן-גוריון בהתייחס לכללי המשחק ולגבולות המרחב הציבורי. בנוסף על כך פרקים אלה מנתחים את השימוש שעשה בן-גוריון במגוון כלים פורמליים ולא פורמליים כדי לקדם את האסטרטגיה התקשורתית שלו. הפרק האחרון של הספר מתמקד במאבקו של בן-גוריון נגד פתיחת שירותי הטלוויזיה בישראל.

ברומה למרבית המנהיגים המייסדים של התנועה הציונית ומדינת ישראל גם בן-גוריון עסק בעיתונות, בעיקר בתחילת דרכו הפוליטית. ואולם דמותו של בן-גוריון כאסטרטג תקשורת – שהושפע עמוקות מהפיסותיו התקשורתיות

של לנין – כפי שהיא מצטיירת מן הספר, אינה בהכרח מחמיאה לאב המייסד. בכל הנוגע להערכת מסריו ישירות בכלי התקשורת דומה שבן-גוריון לא הפנים את השינוי הדרמטי בהרכבו של קהל צרכני התקשורת, בעקבות גלי העלייה ההמונית, ואת הדומיננטיות ההולכת וגדלה של העיתונות המסחרית. וכך התעקש בן-גוריון לנהל את השיח הפוליטי הישיר שלו במסגרת המרחב הציבורי של תנועת הפועלים, ובעיקר ב"דבר", תוך כדי כך שהוא מתעלם מן הקהל העצום שלא נחשף לעיתונות זאת. יתר על כן, גם כשכבר נעשה ניסיון לפרוץ אל קהלים חדשים, בעת שבן-גוריון וצמרת מפא"י יזמו את הקמתו של עיתון הערב "הדור" (1955-1958), הקליל יותר מ"דבר", הסתיימה ההרפתקה בכישלון. באותו הקשר, לא השכילו בן-גוריון ואנשי משרד הרוש הממשלה להפוך את "קול ישראל", שבו שלטו באופן כמעט מוחלט, למכשיר שיעצים סולידריות לאומית באמצעות שידור של תכנים עממיים.

פן נוסף באסטרטגיה התקשורתית של בן-גוריון נגע לניסיונותיו העקיבים להצר את צעדיהם של המתחרים האידיולוגיים של מפא"י בשרה העיתונות, דוגמת "קול העם" ו"העולם הזה", ואף לחסל מתחרים אלה, באמצעות הצעות חוק, איזמים, ייסוד ומימון של כלי תקשורת מתחרים ועוד; אלא שהתרומות האנטי דמוקרטיות שבן-גוריון ביקש לקדם לא הסתכמו במאבק נקודתי בכלי תקשורת ביקורתיים, אלא גם בניסיונות – שלרוב לא צלחו בזכות התנגדות עיתונאית ופוליטית – לחוקק חוקים שייצמצמו את חופש הפעולה של כלל כלי התקשורת. כך לדוגמה ביקש בן-גוריון לחוקק את עיתונות חדש שיחליף את פקודת העיתונות המנדטורית ויעגן את יכולתה של הממשלה לפקח באופן הרוק יותר על רישיו עיתונים (עמ' 166).

ניסה בן-גוריון לרתום כלי תקשורת שמפא"י או משרד ראש הממשלה לא שלטו בהם ישירות, לקידום יעדים פוליטיים וביטחוניים, תוך כדי נקיטת אסטרטגיה המשלבת חשיפה וחסמה של מידע. בהקשר זה טוען מן שבנושאים שנגעו ישירות לביטחון הלאומי צייתו מרבית כלי התקשורת לקו שהפתיב בן-גוריון, ואפילו במחיר של הטעיית הקוראים, כמו במקרה של הסתרת שיתוף הפעולה עם צרפת ובריטניה בדרך למכצע קדש. לעומת זאת, בכל הקשור לנושאים אזרחיים – החל במאבק בשוק השחור וכלה בניסיון לייסד תנועת נוער ממלכתית – לא הצליח בן-גוריון לגייס את כלי התקשורת באופן מלא, ולעיתים אף לא חלקי, לתמיכה ביזמותיו (עמ' 309).

כאמור, מן מצליח לבנות טיעון משכנע על אודות מורכבות היחסים שבין בן-גוריון ובין כלי התקשורת הישראליים ומוכיח שבמקרים רבים עיתונאים ועורכים (כמו גם פוליטיקאים, פקדי ממשלה ושופטים) סרבו ליישר קו עם הדרשות

ספציפית ברור בן-גוריון, כי אם בתמיכה במעשה הציוני (בעיקר בהקשרים ביטחוניים) או בהתנגדות שהמשיכה דפוסים קדם-מדייניים לטובתן של מפלגות ותנועות שחלקן היו יריבות מרות של בן-גוריון או של מפא"י או של שניהם (גורן, 1976; גל-נור, 1998; כספי ולימור, 1992; Meyers, 2005). חשב מכן, חלק מן המחקרים שאותם מן מבקר מציינים תמונה מורכבת יותר, קרובה מאוד לזאת שמצייר מן עצמו: תמיכה בלתי מסויגת בחזון הציוני לצד התפתחותם של דפוסי עבודה עיתונאיים מקצועיים ביקורתיים.

רשימת המקורות

גורן, ד' (1976), סודיות ביטחון וחופש העיתונות, ירושלים: מאגנס.
 גל-נור, י' (1998), מפלגות, תקשורת והמוקטיה הישראלית, בתוך ד' קורן (עורך), קץ המפלגות, הל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 195-204.
 כספי, ד' ולימור, י' (1992), המתווכים – אמצעי התקשורת בישראל, 1948-1990, הל אביב: עם עובד.

Carey, J. W. (1974). The problem of journalism history. *Journalism History*, 1(1), 3-5.
 Meyers, O. (2005). Israeli journalism during the state's formative era: Between ideological affiliation and professional consciousness. *Journalism History*, 31(2), 88-97.

האנטי דמוקרטיה המובהקות של בן-גוריון בכל הנוגע לצמצום חופש הביטוי ולהצרת צעדיהם של כלי תקשורת שאיימו על ההגמוניה השלטת; או כלשונו של מן: "הזהרה עם הרעיון הציוני וההתעפמות מהקמתה של המדינה לא מנעו אותם (העיתונאים) מלמלא את תפקידם במדינה דמוקרטית בכל הנוגע למרבית הנושאים המרכזיים שעמדו על סדר היום" (עמ' 15).

טענה מרכזית זאת מאוששת, כאמור במחקר, אלא שהספר, העשיר כל כך בעדויות, חושף את הקורא לדוגמאות רבות הסותרות את הטענה המרכזית. כך לדוגמה כותב מן על אודות המגעים שהתנהלו בין עזריאל קרליבך, מייסד "מעריב" ועורכו הראשון וכפי הנראה העיתונאי הישראלי החשוב ביותר בעשור הראשון לקיום המדינה, ובין ראשי מפא"י על אודות עסקה שבמסגרתה ב"מעריב" ייכלל דף פנימי יומי מטעם מפא"י, נציג מפא"י יצורף למערכת העיתון, ו"מעריב" יימנע מהתקפת המפלגה ומפא"י גם בשאר העמודים". בתמורה דרש קרליבך את סגירתם של "הדור", עיתונה של מפא"י, ושל "יריעות אחרונות", שמפא"י החזיקה באותה העת בחמישים אחוז ממניותיו (עמ' 73). קשה לשער מה היו השפעותיו של מהלך הרסני זה שקידם קרליבך על חוסנה של הדמוקרטיה הישראלית השברית של אותם ימים, אילו היה יוצא אל הפועל. ובכל מקרה, יוזמה שכזאת בודדאי אינה מתיישבת עם אתוס עיתונאי מקצועי.

ספרו של מן רצוף בדוגמאות לפעולות וליחמות עיתונאיות שענו על נורמות מקצועיות מקובלות, לצד פעולות ויחמות שחרגו מהן במובהק, ובשל כך כאמור ימצאו בו חוקרי תקשורת עניין רב. שקלול התמונה הכוללת והערכתה כרוכים בבחינת הממצאים לאור ההקשר ההיסטורי והמבני שבתוכם פעלה העיתונאות הישראלית של אותן שנים, כמו גם בטעם אישי.

השיפוט החיובי המובהק של העיתונות שמציג מן הוא כמובן לגיטימי, אלא שכדי לחדד את הייחודיות של שיפוט זה מן כונה מעין "איש קש" מושגי שאותו הוא מבקש לנגח: בפתירת הספר קובע מן כי "על פי גישה נפוצה זו בחקר התקשורת הישראלית, שררה זיקה בין רמת ההזדהות הגבוהה של מרבית העיתונאים עם האידיאולוגיה הציונית ובין חוסר יכולתם לסקר סיקור ביקורתי את מוסדות השלטון ואת האיש שעמד בראש מוסדות אלה" (עמ' 14). בהמשך מאזכר מן שורה של חוקרים (כוללם, גילוי נאות, גם הח"מ) ואנשי תקשורת שקידמו תפיסה זאת, וכל זאת – כדי לבסס את טענתו הנגדית. אלא שלטעמי, הצגה זאת של הספרות החוקרית הקיימת הנה חר-ממדית, כשהמחקרים הקודמים אינם עומדים בהכרח בסתירה לטענתו של מן. שורשיו של חוסר הריק נעוצים בטשטוש ההבחנה שבין הזדהות עקרונית ונלהבת עם המפעל הציוני ובין הזדהות מותנית עם ראש הממשלה (ושר הביטחון) הספציפי, דוד בן-גוריון, מושא מחקרו של מן. מרבית המקורות המחקריים שמן מאזכר בעמוד זה לא התמקדו בתמיכה